

Sociologický pohled na profesální uplatnění absolventů VŠE Praha

ALENA KUNSTOVÁ—MARIE TLÁSKALOVÁ
MIROSLAV RUMLER—JANA LOSOVÁ

Vysoká škola ekonomická, Praha

Zkušenosti z procesu výstavby v socialistických zemích dokazují, že řízení ekonomiky je nejen nejdůležitějším, ale také stále náročnějším úkolem ze všech, které musí komunistická strana řešit po vítězství proletářské revoluce. Ekonomika a politika jsou dvě hlavní dialekticky spjaté sféry společenského života.

Základem socialistické ekonomiky je dnes mohutný průmysl a mechanizovaná zemědělská velkovýroba, pokroková věda a vysoce kvalifikované kádry dělníků, odborníků a vedoucích hospodářských pracovníků.

S každou novou vyšší etapou komunistické výstavby společnosti však zákonitě vzrůstá i složitost a náročnost ideologických úkolů, spojených s potřebou zvyšování úrovně vzdělání všeobecného i odborného. Orientace komunistické strany na zvyšování stupně celkové efektivnosti rozvoje národního hospodářství si naléhavě vyžaduje, aby se pronikavě zlepšilo i ekonomické vzdělání pracujících.

V celém složitém systému ekonomické výchovy pracujících má přirozeně zvláštní místo náročná ideově politická a profesionální příprava vysokoškolsky kvalifikovaných odborníků—ekonomů. Výraznou složkou kvalifikace pracovníků této specializované inženýrské profese je práce s lidmi, řízení pracovních kolektivů, ovlivňování jejich organizovanosti a výkonnosti. Zejména práce řídicích pracovníků, ať již působí v podnikové sféře či ve státním aparátu, má proto silný aspekt ideově výchovný. V mnoha směrech je právě řízení rozvoje sociálních kolektivů pracujících složitější a profesionálně náročnější, než je tomu například u systémů strojních.

Tato a další hlediska se odrážejí i v rostoucích nárocích a pozornosti, která je věnována vysokému ekonomickému škol-

ství, problémům jeho rozvoje a zejména uplatnění odborníků připravovaných ekonomickými školami.

Je proto přirozené a velmi účelné zaměřit i část kapacity specializovaného sociálně ekonomického výzkumu právě na tyto závažné otázky.

Ještě před patnácti lety byly počty kvalifikovaných pracovníků této inženýrské profese neuspokojivé. Např. v roce 1958 připadalo na 10 000 obyvatel jen 6 odborníků s vysokoškolským ekonomickým vzděláním, v roce 1961 pak 7 odborníků. Teprve po tomto roce nastal vzestupnější trend v počtu těchto odborníků, takže v roce 1970 připadalo již na 10 000 obyvatel 18 odborníků s vysokoškolským ekonomickým vzděláním, včetně absolventů odvětvových ekonomik (produkovaných ČVUT, VŠZ aj.). Podle šetření o odbornících ze září 1970 pracovalo v ČSR 12 452 odborníků ekonomů s vysokoškolským ekonomickým vzděláním.¹

Největší počet vysokoškolsky vzdělaných ekonomů přichází do jednotlivých sfér národního hospodářství ČSSR z Vysoké školy ekonomické v Praze a Bratislavě.

Vědeckovýzkumné pracoviště fakulty řízení VŠE Praha se již od poloviny roku 1969 zabývá problematikou posluchačů a absolventů VŠE a jejich profesionálním zaměřením a uplatněním. První výzkumy tohoto pracoviště byly nejprve orientovány na studenty hlásící se a přijaté na VŠE pro školní rok 1969—1970 a potom na získání údajů o absolventech VŠE (resp. VŠPHV a VŠPS) za posledních 20 let. Tyto výzkumy měly orientační a podkladový charakter a byly ukončeny v roce 1970.

Poté bylo přikročeno k zpracování projektu sociologického výzkumu „Uplatnění absolventů denního a dálkového studia VŠE z let 1959—1971 v praxi“.

¹ Všechny tyto údaje viz Československá statistika, a poř. č. 8 z r. 1971.

Rada Práce, poř. č. 34 z r. 1961, poř. č. 2 z r. 1967

Tento projekt byl koncipován nejen na získání údajů týkajících se vlastního uplatnění ekonomů v praxi (tj. odpovědné, funkční a platové zařazení, funkční a platové postupy, perspektivy vývoje našich absolventů, jejich fluktuace atd.), ale i na otázky spojené s výukou na VŠE, zejména postgraduálního, ale i řádného studia. Zjištěné názory absolventů VŠE na skladbu a optimální poměr předmětů jednotlivých studijních oborů se staly podkladovým materiálem pro přípravu přestavby výuky na VŠE, která je již na této škole realizována. Všeobecně lze říci, že technické změny ve výrobě v důsledku komplexní racionalizace a nastupující automatizace staví do popředí požadavek co nejširšího všeobecného vzdělání odborníků, které umožní jejich příští snazší adaptabilitu v konkrétních podmínkách, přesunutí části odborné přípravy přímo do pracovního procesu a současné využití možnosti studia v systému postgraduálního vzdělávání.

Současná přestavba výuky na VŠE vycházela též z tohoto požadavku a vytkla si za cíl rozšíření profilu absolventa. Širší profil absolventa bude založen na hlubší a důkladnější teoretické přípravě a umožní snazší adaptabilitu absolventa a jeho větší společenskou použitelnost jak pro plnění úkolů v dnešní praxi, tak i se zřetelem na úkoly perspektivní. V souvislosti se současnou integrací vysokého ekonomického školství v naší republice byly některé výsledky výzkumu, týkající se profilu absolventa, využity i při přestavbě výuky na VŠE v Bratislavě.

Tento výzkum o „Uplatnění absolventů denního a dálkového studia VŠE z let 1959–1971 v praxi“ byl v roce 1973 ukončen.

Sociologický popis souborů

Vlastní sběr prvotních údajů byl proveden formou anonymního dotazníku u všech absolventů VŠE z těchto let a údaje pak byly zpracovány na samočinném počítači.

Návratnost rozeslaných dotazníků činila u absolventů denního studia 36 %, u absolventů dálkového studia 50 %. V obou případech bylo dosaženo vynikající reprezentativnosti u předem vytčených znaků: rok ukončení studia, fakulta, obor studia

a pohlaví. To umožnilo generalizaci našich závěrů v obou souborech v konečné komparační studii. Ze sociologických údajů je snad nutno předeslat, že v obou souborech převažovali muži (což odpovídá i skutečné struktuře absolventů). Věkový průměr respondentů činil u denních absolventů 29 let a u dálkových 42 let.

Téměř polovina respondentů je bydlícím i zaměstnáním koncentrována do hlavního města ČSSR — Prahy. Okolo dvou pětín respondentů nachází dnes své uplatnění v podnikové sféře, zhruba jedna pětina pracuje v nadpodnikové sféře a ostatní jsou zaměstnáni ve státní správě či školách, výzkumných pracovištích, bankách apod.

Funkční zařazení respondentů jsme rozložili do sedmi skupin v hierarchii funkcí od nejvyšších (ministři, náměstci ministrů, generální ředitelé apod.) k nejnižším (referenti závodů a podniků, odborní pracovníci, asistenti apod.). Z údajů vyplynulo, že absolventi dálkového studia pracují více než z poloviny ve vyšších a špičkových funkcích, zatímco absolventi denního studia převážně ve středních funkcích.

Ne právě potěšitelné je zjištění, že okolo 20 % absolventů jak denního, tak i dálkového studia pracuje dnes (i přes změny zaměstnavatele, které uskutečnilo 50 % respondentů) ve funkcích, pro které není předepsáno vysokoškolské vzdělání. Tento poznatek se týká v obou souborech daleko více žen než mužů.

Zabývali jsme se také fluktuací, resp. změnami zaměstnavatelů našich respondentů, aniž bychom hodnotili kladnost či zápornost tohoto jevu. Zajímaly nás spíše důvody těchto změn. přičemž jsme hypoteticky předpokládali, že hlavním důvodem změny zaměstnavatele bude nedostatečné finanční ocenění. Tato důležitá hypotéza byla výpověďmi zcela vyvrácena, neboť oba soubory označily shodně na prvním místě jako hlavní důvod odchodu od bývalého zaměstnavatele „nedostatečnou perspektivu funkčního postupu“, dále „malé využití schopností a vědomostí“, „důvody bytové a rodinné“ a teprve na čtvrtém místě „nedostatečné finanční ocenění“ (respondenti vybírali jeden z předem vyznačených důvodů změny).

Společenská angažovanost obou souborů je poměrně vysoká jak co do členství,

tak i co do zaujímaných politicko-společenských funkcí.

Hlavní odvětvové sféry uplatnění absolventů VŠE v praxi

V této části výzkumu jsme se pokusili získat obraz, ve kterých odvětvích národního hospodářství se absolventi VŠE především uplatňují a s jakými konkrétními podmínkami uplatnění svého vzdělání se v těchto odvětvích setkávají. Z tohoto důvodu jsme analyzovali začátky pracovní činnosti absolventů denního studia u prvního zaměstnavatele ihned po absolvování vysoké školy a eventuální přechody těchto absolventů mezi jednotlivými odvětvími během let praxe. Po všech uvedených změnách zaměstnavatelů absolventů VŠE obou forem studia — denního a dálkového — byly sledovány současné hlavní odvětvové sféry uplatnění těchto absolventů.

Absolventi denního studia VŠE nastupují k prvnímu zaměstnavateli z velké části do odvětví, která odpovídají jejich studovanému oboru; nejčastěji tak činí absolventi oboru učitelství ekonomických předmětů. Konkrétní pracovní zařazení, které v těchto odvětvích absolventi denního studia VŠE u prvního zaměstnavatele zastávají, však už u více než poloviny respondentů studovanému oboru neodpovídá.

Absolventi denního studia nastupují tedy k prvnímu zaměstnavateli nejčastěji do odvětví průmyslu, obchodu a školství a kultury. V ostatních odvětvích národního hospodářství nachází své první zaměstnání pouze malé procento respondentů souboru (viz graf č. 1). Při sledování odvětvového uplatnění absolventů denního studia u prvního zaměstnavatele jsme hlouběji analyzovali tato tři základní odvětví.

Nejlepší nástupní funkční a platové podmínky pro respondenty denního studia, kteří právě nastupují do praxe, jsou v odvětví školství. Téměř všichni respondenti denního studia, nastupující k prvnímu zaměstnavateli do tohoto odvětví, byli zařazováni na funkce s předepsaným vysokoškolským vzděláním — středoškolské profesoři, asistenti a odborní asistenti vysokých škol a odborní pracovníci výzkumu — a byly na ně kladeny požadavky

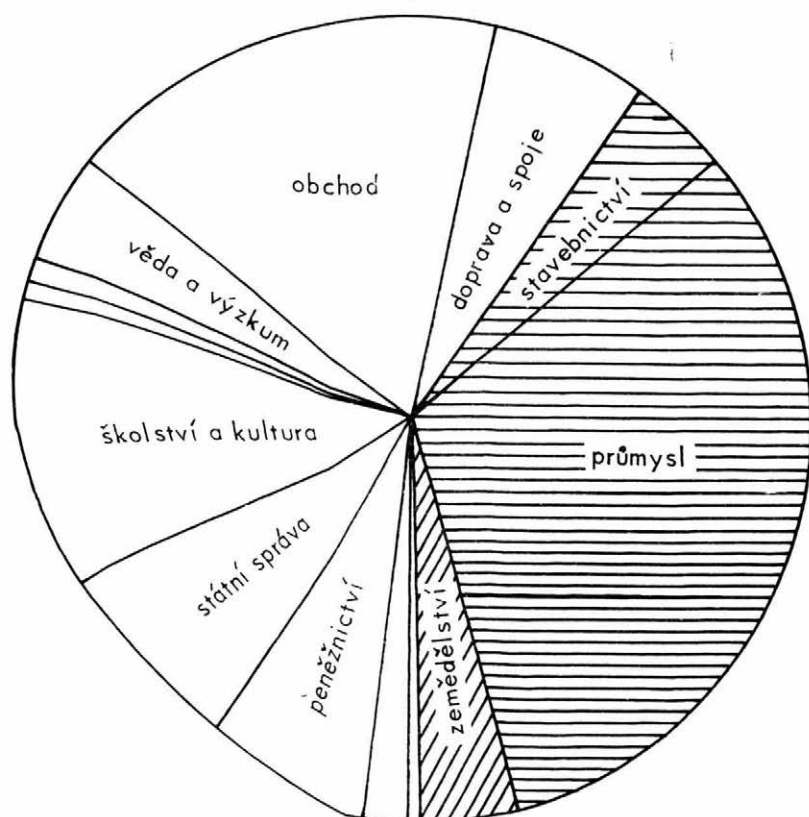
přiměřené jejich studiu na VŠE nebo i vyšší. Úrovní funkčního zařazení odpovídá i jejich platové ocenění; jejich nástupní plat je v průměru vyšší než nástupní platy respondentů v dalších dvou základních odvětvích — průmyslu a obchodu. Během doby zaměstnání v tomto odvětví se však priorita ztrácí. Absolventi denního studia zaměstnaní v tomto odvětví zaznamenávají malý funkční postup, který je ovlivněn systémem funkčního postupu na vysokých školách, tzn. buď dlouhou dobou praxe nebo dosažením vyšší pedagogické či vědecké hodnosti. Též platový postup respondentů v tomto odvětví je nízký. Přesto však je toto odvětví z hlediska fluktuace nejstabilizovanější. Pozitivní roli hrají zřejmě jiné výhody — délka prázdnin apod.

V odvětví průmyslu a obchodu patří podmínky uplatnění absolventů denního studia k nejhorším v rámci národního hospodářství. Tito absolventi zde nastupují do nejnižších funkcí — referentů podniků, eventuálně vedoucích oddělení malých podniků apod. Pro většinu těchto funkcí, a to především v obchodě, nebývá předepsáno vysokoškolské vzdělání a na respondenty bývají většinou kladeny nižší požadavky, než na jaké je připravila škola, a nebývá dostatečně využito jejich schopností a získaných vědomostí. Horší stránkou věci je skutečnost, že polovina absolventů denního studia nezaznamenává v těchto odvětvích u prvního zaměstnavatele žádný funkční postup. I po změně zaměstnavatele zastávají absolventi zaměstnání v těchto odvětvích dosud z $\frac{1}{3}$ funkce s nižším předepsaným vzděláním. Úrovní funkčního zařazení odpovídá u respondentů v těchto odvětvích i úroveň platová, která patří v souboru absolventů VŠE k podprůměrným.

Změna prvního zaměstnavatele absolventů denního studia, ke které dochází u poloviny těchto absolventů, se uskutečňuje většinou během 1.—3. roku zaměstnání. Z velké části mění tyto absolventi svého zaměstnavatele v rámci odvětví, do kterého po absolvování VŠE nastoupili. Volba nového zaměstnavatele je zřejmě značně ovlivněna znalostí problematiky daného odvětví. Celkově vykazují úbytek respondentů — i když ne příliš výrazný — odvětví průmysl a obchod, přírůstek vyka-

Graf č. 1

Rozmístění respondentů denního studia VŠE u prvního zaměstnavatele
v jednotlivých sektorech a odvětvích národního hospodářství (v %)

primární sektor

3,57 %

sekundární sektor

37,74 %

terciární sektor

58,60 %

z toho: zemědělství 3,57%

z toho: průmysl 33,48 %
stavebnictví 4,26 %

z toho: doprava 6,52 %

obchod 19,22 %

věda a výzkum 4,43 %

komunální služby 0,70 %

zdravotnictví 0,43 %

školství 12,17 %

státní správa 7,65 %

peněžnictví 6,35 %

politické 1,13 %

organizace

0,09 %

neuvezeno

zuje státní správa, peněžnictví a pojišťovnictví.

V odvětvích státní správy a peněžnictví se uplatňují lépe a častěji absolventi s určitou dobou praxe. Jsou jim zde vytvářeny většinou výhodné funkční i platové podmínky. Tuto skutečnost lze dokumentovat získanými empirickými fakty. Absolventi VŠE, kteří pracují v těchto dvou jmenovaných odvětvích, patří v souboru absolventů denního studia funkčně i platově k nejvýše postaveným.

Též absolventi dálkového studia VŠE se po ukončení školy uplatňují především v průmyslu, obchodě a státní správě. Podmínky jejich uplatnění v těchto odvětvích nesou společné znaky se souborem absolventů denního studia, tzn. že nejlepší funkční i platové podmínky uvádějí absolventi v odvětví státní správy, v odvětví průmyslu a obchodu patří tyto podmínky k nejhorším. Vcelku jsou absolventi dálkového studia funkčně i platově zařazeni poněkud výše, než absolventi denního studia VŠE, zastávají též špičkové funkce. Tuto skutečnost ovlivňují objektivní faktory: vyšší věk absolventů dálkového studia a z toho vyplývající delší doba praxe a dále jejich vyšší politická angažovanost.

Věkové aspekty uplatnění absolventů VŠE

Studiu věkového složení obyvatelstva je v současné době věnována velká pozornost prakticky v celém světě. Tato problematika je sledována z celé řady hledisek a věnují se jí různí odborníci — sociologové, psychologové, zdravotníci, pedagogové a další. Člověk prochází během svého života řadou různých stadií a jde o to poznat, jak jsou která stadia významná pro něj i pro společnost, v níž žije.

Zabývají-li se studiem věkové stratifikace odborníci v kapitalistických zemích, je tento zvýšený zájem odrazem narůstajících problémů kapitalistické společnosti, rozporem mezi mladou a střední generací. Tato disproporce, zvaná „krize středního věku“, byla popsána řadou autorů a i v našem odborném tisku o ní nacházíme zmínky. V praxi kapitalistické společnosti se projevuje zvýšenou nezaměstnaností pracovníků kolem čtyřicítky. Jsou pova-

žováni za staré, těžko získávají pracovní příležitost, dostávají se do izolace. Je pravda, že tento jev se týká různých sociálních skupin různou měrou. Zatímco dříve se spíše týkal manuálních pracovníků, v současné době se dotýká již i inteligence ve stále větší míře a postihuje odborné a vysoce kvalifikované kádry.

Protože věkové stratifikaci inteligence bylo u nás věnováno poměrně málo pozornosti, koncipovali jsme naše sociologické výzkumy tak, abychom získali možnost posoudit podle hlavních kritérií, jak věk ovlivňuje možnost uplatnění ekonomů — vysokoškoláků v praxi. Získané výsledky, doplněné dalšími poznatky z předcházejících výzkumů nabízejí možnost konfrontace.

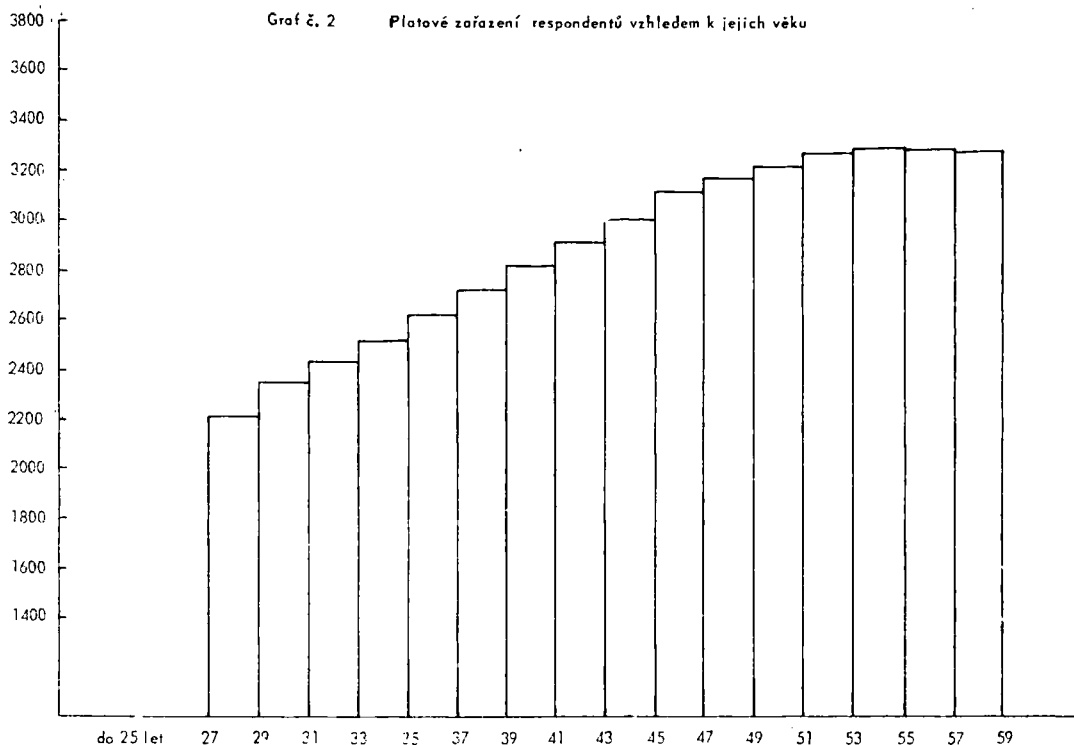
Jedním z hlavních údajů o uplatnění absolventů VŠE je jejich funkční a platové zařazení. Po ukončení školy nastupují absolventi do funkcí na nejnižší úrovni — tedy na úrovni referentů či samostatných referentů. Značná část absolventů nastupuje dokonce do funkcí, pro něž není předepsáno vysokoškolské vzdělání. Absolventi dálkového studia mají své počáteční funkční zařazení vyšší, což je odrazem praxe, kterou absolvovali před ukončením studia. Srovnáváme-li však funkční zařazení z hlediska věku respondentů, potom se ukazuje, že není prakticky žádný rozdíl ve funkčním a platovém zařazení absolventů denního a dálkového studia.

Během celé životní kariéry můžeme přesně sledovat prakticky rovnoměrný funkční a platový vzestup.

Souhrnně můžeme říci, že absolventi ve věku 26–30 let pracují převážně ve funkcích, které jsme označili jako *nižší*. Na *střední* úroveň funkcí přicházejí většinou ve věku 30–38 let. Pokud se naši absolventi vypracují na *vyšší* funkční úroveň, potom to většinou bývá ve věkovém rozmezí 38–55 let. Na *špičkovou* funkční úroveň se již samozřejmě dostává jen velmi malý počet absolventů, přitom to obvykle bývá ve věku 44–55 let.

S těmito údaji korespondují i zjištění o platu respondentů. Průměrný základní hrubý měsíční plat absolventů VŠE ve věku 26–31 let je 2314 Kčs, ve věku 38–43 let 2851 Kčs a ve věku 50–55 let 3299 Kčs (přesnější platové členění viz graf č. 2). Skutečný příjem je však vyšší

Graf č. 2 Platové zařazení respondentů vzhledem k jejich věku

o pohyblivou složku platu (odměny, prémie, podíly na hospodářských výsledcích atd.), jejíž výše je samozřejmě různá podle zastávané funkce a podle odvětví národního hospodářství, v němž absolventi pracují, avšak v průměru tvoří cca 16,0 % základního hrubého platu.

Uvedené údaje dokazují pravidelný funkční i platový postup během téměř celého produktivního věku. Výjimku tvoří pouze absolventi starší 55 let, kteří zůstávají na funkční a platové úrovni, kterou dosáhli dříve. Můžeme tedy říci, že prakticky do tohoto věku si postupně vytvářejí pozice, na nichž potom končí svoji pracovní kariéru.

V úvodu k této části jsme se zmínili o narůstajícím sociálním problému v kapitalistických zemích — o „krizi středního věku“. Na základě poznatků ze sociologických výzkumů absolventů VŠE a výsledků podobných výzkumů můžeme říci, že tento problém je v naší socialistické společnosti naprosto neznámý. Naše zřízení se stará o stále zlepšování životních podmínek, které umožňují zachování a obnovu fyzických a duševních sil do vyso-

kého věku, a zároveň dává všem dostatek příležitostí, aby uplatnili tyto síly i bohaté pracovní a životní zkušenosti ve prospěch celé společnosti. Tuto příležitost dává na základě rovnoprávnosti všem — jak mladým, tak starým, přičemž klíčem k odměňování není věk, ale podíl na rozvoji společnosti. Na tomto základě se vytváří vztah mezi mladou, nastupující generací a starší generací, která dosud vytváří převážnou část hodnot. Proto v socialistické společnosti nemůže vzniknout sociální choroba „krize středního věku“.

Jsou-li, jak jsme si ukázali, objektivní podmínky pro uplatnění absolventů VŠE v praxi ve všech věkových kategoriích stejné, neznamená to, že jsou stejné i subjektivní podmínky. Všimněme si alespoň některých rozdílů ovlivněných věkem. Studium různých specialistů věnované věkové stratifikaci je zaměřeno na získání praktických zkušeností a poznatků, jak motivovat, usměrňovat a zdokonalovat jedince v různém věkovém stadiu. Pokusili jsme se ověřit některá tato zjištění v našem souboru.

Psychologové ukazují, že člověk má na-

prosto odlišné cíle v okamžiku, kdy vstupuje do praktického života, a naprosto jiné uprostřed životní kariéry, ve věku kolem čtyřicítky. V okamžiku, kdy člověk dosáhne dospělosti, je fakticky jeho hlavním posláním založit rodinu, zajistit si potomstvo a materiálně je zabezpečit. Proto vydává většinu své energie, aby se co nejlépe uplatnil. Je čínorodý a průbojný, snaží se o rychlý postup v životní kariéře. *Avšak kolem čtyřicítky přichází nová fáze, kvalitativně zcela odlišná. Pokud chce uplatnit všechna svá potenciální bohatství, stát se vyváženou osobností, přichází fáze uvažování, prohlubování, seberealizace.* Je to období tvořivé práce, kdy kterákoli činnost ve zvoleném nebo určeném povolání překračuje jen závislé opakování a může obsahovat něco nového, obohacujícího vývoj společnosti.

Tato tendence k tvořivé práci nutí pracovníky středního věku k rozšíření vlastního intelektuálního pole, a to nejrůznějšími formami. To však není jediný důvod, který vede čtyřicátníky k získávání dalších teoretických znalostí. V tomto věku dochází většinou k dospívání dětí, končí důležitá etapa jejich vývoje, dochází ke konfrontaci názorů s touto nastupující mladou generací na jedné straně, na druhé straně osamostatnění dětí dává rodičům více volného času i prostor pro další intelektuální rozvoj. U lidí středního věku dochází ke změně hierarchie životních hodnot. Velký vliv na další rozvoj lidí středního věku má i zaměstnání. V tomto věku často mívá pocit, že už mu nemůže nic poskytnout, že mu nepřináší nic nového, dostává se do sevření stereotypem, z něhož může být východiskem získávání a využívání nových poznatků a postupů.

Působí tu ještě jiný jev — snad ze všech nejdůležitější: prodlužování lidského života se současným zrychlením vývoje spojeného s rozvojem vědeckotechnické revoluce. Ve většině činností se mění a modernizují pracovní postupy, takže lidé určitého stáří se již nemohou spokojit se svým původním vzděláním.

Výsledky našich výzkumů potvrzují uvedená zjištění. Velká většina respondentů soudí, že získané znalosti i jejich kvalita byly po ukončení studia dostačující a odpovídaly požadavkům hospodářské praxe. S rostoucím odstupem od ukončení školy

a zároveň s rostoucími novými požadavky praxe začínají pocítovat nutnost dalšího teoretického zvyšování kvalifikace. Nedostatečnou teoretickou základnu nejvíce pocítují respondenti ve věkové kategorii 38—43 let. Ve věku 30—40 let většina respondentů uvažuje o dalším postgraduálním studiu. Přitom největší zájem při postgraduálním studiu je o tyto předměty: teorie řízení, automatizace a mechanizace, ekonomická sociologie a psychologie, rozbor hospodářské činnosti a další. Zjištění, že studiu vědecké aspirantury se převážně věnují absolventi středního věku, rovněž potvrzuje výraznou snahu o zvýšení pracovní kvalifikace v tomto životním období.

Uvedené údaje jsou velmi závažné. Ukazuje se, že vzniká početná, ale z věkového hlediska poměrně úzká sociální skupina, která má opravdový, intenzivní zájem a potřebu zvyšovat svoji kvalifikaci a rozšiřovat získané vědomosti. Tomuto zájmu je třeba vycházet vstříc při sestavování postgraduálních kursů i při všech úvahách o doplňování a zvyšování kvalifikace. Přitom se však nesmí zapomínat na zvláštní specifika této sociální skupiny.

Již při přípravě výzkumu jsme hypoteticky předpokládali, že vzhledem k velké šíři zkoumaného souboru bude třeba k jeho studiu diferencovaný přístup v závislosti na věku respondentů. Vlastní výzkum potvrzuje, že skutečně existuje diferenciací jak funkčního a platového postavení, tak i jejich názorů a postojů k řadě významných otázek. Získané výsledky dokazují, že jde o významnou problematiku, které bude nutno věnovat i nadále pozornost.

Některé specifické rysy v uplatnění žen-absolventek VŠE

Z údajů obou částí našeho výzkumu — tj. jak výzkumu absolventů denního, tak absolventů dálkového studia — vyplynula celá řada odlišností v uplatnění žen ve srovnání s muži. Většina těchto specifických rysů v uplatnění ekonomek v praxi je charakteristická i obecně pro sociální skupinu zaměstnaných žen (např. pomalejší funkční postup, nižší odměňování apod.).

Než přejdeme ke konkrétním údajům

našeho výzkumu, připomeňme si alespoň stručně některé nezbytné údaje o naší ženské populaci.

ČSSR patří mezi země s vysokou zaměstnaností žen, ale také s vysokou kvalifikací a vzdělaností žen. Podle posledních oficiálních údajů z roku 1972 pracovalo v našem národním hospodářství téměř 3,5 miliónu žen, tzn. že podíl žen na celkovém počtu pracujících tvořil 47 %. (Pro srovnání: V socialistických zemích se podíl ekonomicky aktivních žen pohybuje v rozmezí 42–51 %, v kapitalistických zemích — s výjimkou Rakouska — mezi 33–36 %).² Ekonomická aktivita žen se — podle mezinárodních statistických údajů — rok od roku zvyšuje, přičemž se v socialistických zemích zvyšuje podstatně rychlejším tempem než v kapitalistických. S rostoucí ekonomickou aktivitou žen je v socialistických zemích výrazně spojena i stále se zvyšující kvalifikace a vzdělání žen. Socialistické státy předstihly ve vzdělání žen, a to jak ve vyučení, tak i ve středoškolském a vysokoškolském vzdělání, dnešní vyspělé kapitalistické státy.

Pokud jde o Československo, potvrzuje tento fakt — kromě jiného — např. neustále stoupající podíl žen-vysokoškolaček na celkovém počtu vysokoškoláků: od školního roku 1958/59 do školního roku 1962/1963 stoupl z 30 % na 40 %. V dalších letech se podíly vysokoškolsky studujících žen a mužů již podstatně nezměnily, takže i dnes tvoří ženy dvě pětiny všech vysokoškolsky studujících v ČSSR.³ Podobné údaje by bylo možno uvést i z ostatních zemí socialistického tábora.

Sledujeme-li zastoupení žen na jednotlivých typech vysokého školství v naší republice, ukazují souhrnná podrobnější fakta, že feminizovány jsou vysoké školy universitního směru a podíl posluchaček ekonomických věd dosahuje téměř 50 %. Na ostatních směrech vysokých škol, zejména na technických, převládají muži.⁴

Z vysokého ekonomického školství jsou *feminizovány národohospodářské fakulty*, a to jak na VŠE v Praze, tak i v Bratislavě; v Bratislavě též i fakulta obchodní. Také náš výzkum (v němž ženy tvořily 46 % respondentů denního a téměř 20 % respondentů dálkového studia) potvrzuje,

že nejvíce žen absolvuje právě fakultu národohospodářskou, kde v současné době ženy tvoří již nadpoloviční většinu u denního studia a téměř třetinu absolventů u studia dálkového. Vysoký podíl žen na celkovém počtu absolventů národohospodářské fakulty vyplývá z feminizace některých studijních oborů této fakulty (především oboru učitelství ekonomických předmětů). Podíl žen na celkovém počtu absolventů VŠE u obou forem studia rok od roku roste. Vzestupný trend podílu žen dokumentuje tento údaj: Poměr v zastoupení mužů a žen se u denního studia začal vyrovnávat od r. 1963 a od r. 1966 již mají ženy početní převahu nad muži, u dálkového studia se podíl žen od r. 1960 do r. 1971 čtyřnásobil (ze 7 % na 28 %).

Zajímavé je zjištění, že *ženy* v obou zkoumaných souborech jsou *věkově mladší* než muži; markantní rozdíl je především u respondentů dálkového studia (kolem 7 let). U souboru respondentů denního studia je věkový rozdíl způsoben především feminizací nejmladších absolventských ročníků. U souboru dálkového studia je nižší věk žen dán faktem, že většina žen studuje dálkově VŠE ještě před založením rodiny, eventuálně krátce po jejím založení (o čemž svědčí podstatně vyšší procento svobodných žen než mužů v tomto souboru, popř. i menší počet dětí u žen), zatímco muži dálkově studují většinou až později, po delší době praxe (započitatelná praxe v oboru u mužů činí v průměru 9 let, u žen 6 let).

S vyšším věkem mužů-respondentů *dálkového studia*, a tím i delší dobou jejich praxe pravděpodobně souvisí i častější zařazování (proti ženám) na funkce s předepsaným vysokoškolským vzděláním, a to ještě v době před ukončením dálkového studia VŠE. Proto si také muži mnohem častěji než ženy doplňují své vzdělání dálkovým studiem ke zvýšení kvalifikace vzhledem k zastávané funkci. Po ukončení dálkového studia se sice zvyšuje počet žen ve funkcích s předepsaným vysokoškolským vzděláním, ale i potom je jich stále ještě kolem 40 % v zařazení, které neodpovídá jejich kvalifikaci. Také jejich současné funkční zařazení zůstává nižší než funkční zařazení mužů. Na

² Statistická ročenka 1972. Praha 1972, s. 131.

³ Statistická ročenka 1971. Praha 1971, s. 491.

⁴ Statistická ročenka 1972. Praha 1972, s. 503 (přepočty).

špičkových a vyšších funkcích je zařazen vždy více než dvojnásobek mužů než žen souboru respondentů dálkového studia. Taktéž ve středních funkcích jsou zařazeni muži častěji než ženy. Ženy mají naopak převahu až v nižších funkčních kategoriích.

Podobná situace je i ve funkčním zařazení respondentek, které absolvovaly denní studium, a to bez ohledu na rok ukončení studia, absolvovaný studijní obor či odvětví národního hospodářství, v němž pracují. Bezprostředně po ukončení studia není sice ve funkčním zařazení mužů a žen souboru denního studia významnějších rozdílů, i když se i zde ukazuje tendence zařazovat do vyšších funkčních kategorií spíše muže. K výraznějším přesunům dochází až během praxe. V současné době je funkční zařazení respondentek denního studia téměř shodné s funkčním zařazením respondentek studia dálkového, tzn. že *na špičkových a vyšších funkcích, a ještě i na funkcích středních jsou ženy zařazeny jen v poloviční míře ve srovnání s muži.*

Ve zřejmé souvislosti s funkčním zařazením a funkčním postupem je *fluktuaace*. Na základě údajů získaných výzkumem nebylo sice možno přesně určit, do jaké míry změna zaměstnavatele ovlivňuje rychlost funkčního postupu, z údajů však zcela jasně vyplývá, že u respondentů obou zkoumaných souborů, a to bez rozdílu pohlaví, je *nejčastější příčinou fluktuaace právě nespokojenost s funkčním zařazením, resp. perspektivou dalšího funkčního postupu.* Ženy-respondentky dálkového studia, které na rozdíl od respondentek denního studia mění častěji než muži zaměstnavatele (a to jak během studia, tak i po jeho ukončení), uvádějí na druhém místě jako příčinu změny rodinné důvody (muži postih reorganizací) a stejnou měrou nedostatečné využití kvalifikace (tuto příčinu pak shodně i muži a ženy souboru denního studia). Protože dominující příčinu změny — malou perspektivu funkčního postupu — uvádějí v obou souborech zejména ženy, můžeme usuzovat i na jejich častější nespokojenost s funkčním zařazováním. Toto zjištění je navíc podpořeno i názorem respondentů na ocenění absolventů VŠE v praxi, kdy za hlavní příčinu někdy nedostatečného

ocenění považují respondenti obou souborů nejčastěji, zejména pak ale opět ženy, preferování délky praxe před ekonomickým vzděláním (tj. v podstatě kvalifikační podcenění ekonomických funkcí). Např. finanční podcenění ekonomických funkcí je pak uváděno až v mnohem menší míře a je zajímavé, že ženami méně často než muži, což částečně svědčí o stále ještě přetrvávajícím subjektivním přesvědčení žen o spíše „doplňkovém“ charakteru jejich příjmů.

Také při sledování otázky platového zařazení absolventek VŠE se potvrzuje všeobecně známý fakt, že *ženy dosahují nižšího platového zařazení než muži.* U respondentů, kteří absolvovali denní studium, jsou sice platy mužů a žen při nástupu do praxe téměř stejné, s přibývajícím praxí však platová křivka stoupá prudčeji u mužů než u žen, takže v současné době tvoří rozdíl v průměru téměř 400 Kčs (průměrný hrubý měsíční plat mužů činí 2541 Kčs, žen jen 2162 Kčs). U respondentů, kteří absolvovali dálkové studium, jsou rozdíly mezi platy mužů a žen ještě větší (asi 500 Kčs): základní hrubý měsíční plat bezprostředně po ukončení studia činil u žen 1933 Kčs, zatímco u mužů 2451 Kčs; v současné době jsou průměrné hrubé měsíční platy mužů 2997 Kčs, žen pouze 2485 Kčs. Skutečný příjem bývá často vyšší ještě o pohyblivou složku platu, která je vždy častější a vyšší u mužů.

Výše platového zařazení je — kromě mnoha dalších faktorů — ovlivněna pravděpodobně i odvětvím národního hospodářství, v němž respondenti pracují. Jak již bylo uvedeno, nejčastěji se absolventi VŠE uplatňují v odvětví průmyslu (z žen téměř třetina). Ženy-respondentky obou forem studia se ale potom uplatňují nejčastěji, dokonce častěji než muži, v odvětví školství, kultura a osvěta a v odvětví obchod a veřejné stravování, tedy právě v odvětvích, která jsou i z celostátního hlediska feminizována a která již tradičně patří mezi odvětví s nižší platovou úrovní. Nižší platovou úroveň v těchto odvětvích dokumentují i naše údaje. — Srovnání průměrných platů celého souboru s respondenty v uvedených odvětvích (rozdíl činí v průměru více než 200 Kčs). Četnější uplatnění žen než mužů v těchto

odvětvích ovšem zcela logicky souvisí s absolvovaným studijním oborem. Ženy absolvují nejčastěji právě obory učitelství, ekonomika vnitřního obchodu, finance apod., jež profesionálně odpovídají odvětvím, v nichž potom pochopitelně nacházejí nejčastěji své uplatnění.

Pokud jde o další zvyšování kvalifikace během praxe, a to formou jak postgraduálního studia, tak vědecké aspirantury, účastní se ho ženy zhruba jen v poloviční míře než muži; při srovnání formy absolvovaného studia pak ještě mnohem méně respondentky dálkového než denního studia.

Je možno konstatovat, že z uvedených odlišností v praktickém uplatnění mužů a žen — absolventů VŠE — se nejzávažnější týkají především funkčního a s ním spojeného platového zařazení.

Z celé řady příčin nižšího funkčního i platového zařazení našich absolventek, které jsou objektivního i subjektivního charakteru, platné většinou nejen pouze pro sociální skupinu vysokoškolsky vzdělaných žen, ale i obecně pro ekonomicky aktivní ženy v celostátním měřítku, se nám v případě ekonomek-absolventek VŠE jeví jako nejzávažnější tyto příčiny: v průměru nižší věk a s tím i spojená kratší doba praxe žen (se stoupajícím věkem a délkou praxe se většinou zvyšuje i funkční a platové zařazení), častější uplatnění žen v odvětvích národního hospodářství s nižší platovou úrovní a v neposlední řadě jejich specifické postavení ve společnosti (platné pro ženy i obecně). Toto jejich specifické postavení je podmíněno zejména plněním jak socioprofesionální, tak i rodinné role, jež s sebou nese řadu povinností a zvýšených nároků na osobnost ženy a způsobuje pak nedostatek volného času, s tím spojenou omezenou možností dalšího zvyšování kvalifikace, větší společensko-politické angažovanosti žen a někdy i nedostatek odvahy k převzetí odpovědnosti na vyšší funkci apod.

Jak dokumentují údaje našeho výzkumu, je uplatnění žen-absolventek VŠE v praxi ve srovnání s muži v řadě případů odlišné, bohužel vždy v negativním smyslu pro ženy. Domníváme se proto, že je třeba i v této oblasti věnovat stále velkou pozornost řešení tzv. ženské otázky a apelovat na zavedení takových opatření,

kteřá by pozici žen-vysokoškolaček v jejich společenském uplatnění odpovídajícím způsobem řešila a uspokojivě i vyřešila.

V socialistické společnosti se stává vzdělání jedním z nejdůležitějších faktorů, podmiňujících ekonomický růst v době, kdy extenzivní faktory jsou vyčerpány. Socialistická společnost v době postupující vědeckotechnické revoluce dává všem mladým lidem příležitost ke studiu a vytváří všechny podmínky pro rozvoj jejich nadání a uplatnění pracovních zájmů.

Úsilí, které se dnes věnuje otázkám plánování přípravy vysokoškolských kádrů, nemá však dosud odpovídající protějšek ve sledování a hodnocení využití těchto kádrů v praxi. Socialistická společnost musí však mít i výrazný objektivní zájem na efektivním hospodaření s kvalifikovanými odborníky. Proto využití vzdělání pracovníků jako jednoho z intenzifikačních faktorů ekonomického růstu je dnes např. zcela zákonitě v popředí vědeckých výzkumů v SSSR.

Těmito problémy se také zabývalo červencové zasedání ÚV KSČ v r. 1973. Lze však souhlasit se slovy s. J. Fojtíka na tomto zasedání, který zdůraznil, že „je nanejvýš potřebné, aby odpovědní vedoucí hospodářství pracovníci i vedoucí pracovníci jiných úseků — centrálními institucemi počínaje — si plně uvědomovali význam zvyšování kvalifikace, podněcovali pracující ke studiu a vytvářeli k tomu podmínky a aby efektivně s kvalifikovanými kádry potom hospodářili“.

Резюме

Кунстова А. — Лосова П. — Румлер М. — Тласкалова М.: Социологическая оценка профессионального участия выпускников Высшей экономической школы в Праге

Давая глобальную оценку вопросу, какое участие в практической деятельности принимают выпускники Высшей экономической школы в Праге, мы натолкнулись на ряд проблем более важного и менее важного характера. Более глубокий анализ причин некоторых отрицательных проявлений и их взаимных связей предполагает пойти далее получения эмпирического материала и более интенсивными методами изучать отдельные проблемы. Эти сведения являются только первым информационным руководством, показывающим проблемы, на которые выпускники в практике наталкиваются.

Экономическая интеллигенция прошла в социалистическом обществе относительно бы-

строе количественное развитие. В настоящее время в народном хозяйстве работает около 20 тысяч экономистов с высшим образованием, т. е. примерно 7 % из всего числа специалистов с высшим образованием в ЧССР. Притом требования повысить число профессиональных экономистов возрастают.

Анализ исследования дал эти основные познания в деле участия инженеров-экономистов в практической деятельности:

Выпускники Высшей экономической школы в Праге после получения диплома чаще всего поступают на работу в трех отраслях: в промышленности, торговле и в области школьного дела. В подавляющем большинстве случаев поступление на работу в этих отраслях находится в соответствии с изучаемой специальностью, что бесспорно является положительным фактором. Одной из предпосылок эффективного использования квалификации является возможность работать по специальности, в которой отдельное лицо приобрело профессиональные знания. Если это условие не выполнено, тогда появляется реальная предпосылка не только неиспользования квалификации, но появляется необходимость приобрести определенный другой круг специальных знаний, появляется в определенном смысле другая профессиональная ориентация, чем была та, к которой готовили выпускников в течение ряда лет. Этот фактор может быть настолько важным, что он может быть одной из предпосылок потенциальной текучести.

С точки зрения фактической текучести основными причинами изменения работодателя оказались недостаточная перспектива повышения по службе, семейные и жилищные условия и недостаточное использование способностей и знаний. Проблемы текучести являются важными проблемами, поскольку текучее движение молодых инженеров очень большое.

После окончания Высшей экономической школы выпускники стационарных отделений чаще всего поступают на более низкие посты. Поступление на должность выпускников заочной учебы после окончания Высшей экономической школы несколько отличается: в среднем дело идет о пожилых людях, прошедших продолжительный срок практической деятельности, многие из которых занимают требующие высокой квалификации должности еще в течение своей учебы. Однако около 37 лет среднего возраста выпускников обеих видов учебы нет уже более существенных различий в занимаемых ими должностях. На руководящие должности инженеры-экономисты поступают на границе 44—45 лет возраста.

Самостоятельно было проанализировано участие в практической деятельности выпускников-экономистов. Этот анализ дал интересные, хотя отчасти ожидаемые, итоги. Рост образованности женщин очень выразительно проявляет себя (в отличие от высших учебных заведений технического направления) в учении экономическим наукам в вузе. В Высшей экономической школе в Праге уже феминизирован факультет народного хозяйства, прежде всего учебная специальность экономических предметов в школах II ступени.

Оклад после поступления на службу у экономистов после окончания Высшей экономической школы почти такой же как и у мужчин, но с ростом стажа он растет медленнее чем у мужчин и медленнее также повышение женщин по службе в сравнении с мужчинами. Причины коренятся прежде всего в том, что женщины моложе мужчин, у них в среднем более короткий стаж и они больше принимают участие в работе отраслей с более низким уровнем оклада. Более медленное повышение по службе и связанный с этим размер оплаты труда обусловлены также общим положением женщины в обществе, где на женщин пока менее часто и менее охотно возлагают руководящие функции. Оклад у женщин опять-таки в общем считается скорее дополнительной оплатой.

Дальнейший круг вопросов исследования касался взглядов выпускников Высшей экономической школы на дальнейшее повышение квалификации. Общее отношение к этим вопросам у выпускников Высшей экономической школы очень положительно. Однако на практике на курсах переподготовки и в научной аспирантуре принимает участие лишь небольшое число выпускников Высшей экономической школы. Реальным путем к устранению отставания практики от современных знаний науки оказывается система циклической подготовки руководящих кадров разных ступеней управления.

Summary

Kunstová A.—Losová J.—Rumler M.—Tláškalová M.: Sociological View of the Professional Careers of Graduates from the High School of Economics (HSE) Prague

In globally evaluating the question of how the graduates from the High School of Economics, Prague, assert themselves in practice, we have come across a great number of more or less relevant problems. A more fundamental analysis of the causes of some negative phenomena and their interrelations implies going beyond the acquired empirical material and examining the separate problems by more intensive methods. The knowledge of this fact offers only the first informative guidance pointing to problems most frequently faced by the graduates in practice.

In the socialist society, the economic intelligentsia has passed through a relatively rapid quantitative development. At present, about twenty thousand economists with higher education — i. e. about seven per cent of the total number of experts with higher education in Czechoslovakia — are working in the area of national economy, while claims laid on the number of experts-economists are increasing.

As concerns the careers of engineers-economists in practice, the research analysis has led to the following conclusions:

After their graduation ceremony, the graduates of the High School of Economics,

Prague, most frequently enter a job in three branches: industry, commerce and the educational system. In an absolute majority of cases, taking up work in these branches is in harmony with the line studied: this, beyond any dispute, is a positive fact. One of the preconditions of making effective use of qualification in practice is the possibility of working in the branch in which the individual has acquired expert knowledge. The non-fulfilment of this condition brings about not only a real precondition for not making use of qualification but the necessity arises to acquire another complex of expert knowledge, i.e., in a certain sense, to acquire, another expert orientation than that for which the High School of Economics graduates have been prepared for a number of years. This factor may be so relevant that it represents one of the preconditions of potential fluctuation.

From the point of view of factual fluctuation, the following factors appeared to be the main reasons for changing the employer: an insufficient perspective of functional promotion, family and housing reasons, and a small use of abilities and knowledge. The problems of fluctuation are relevant problems due to the fact that the fluctuation mobility of young engineers is very high.

After completing their studies at the HSE, the day-study graduates most frequently enter lower functions. The functional rating of the university-extension graduates is rather different. On the average, this concerns older people with longer practice, many of whom have been performing exacting functions already in the course of their studies. At the average age of about 37 years, however, there are no substantial differences in the functional rating of the graduates of both the forms of study. Engineers-economists enter upon their peak functions at the age of 44—54 years.

An independent analysis was devoted to the positions of women graduates-economists in practice. It brought interesting, though partly expected results. The growth of the level of the women's education manifests itself very significantly (in contrast to technical colleges) in the university studies of economic sciences. On the High School of Economy, Prague, the Faculty of National Economy has already been feminized — first of all the branch of teaching economic subjects at schools of the second cycle.

The women-economists' starting salaries after completing the High School of Economy are almost the same as in the case of men — but with the passing of the years of practice, they rise slower than those of men, and also the functional advancement of women is substantially slower in comparison with men. The reasons lie primarily in the fact that women are younger than men: their time of practice is shorter on the average and they work more frequently in branches with a lower salary level. The slower functional advancement and the height of remuneration connected with it are conditioned also by the general position of women in society: women are less frequently and less readily entrusted with leading functions. Besides, the woman's salary is generally considered rather as a supplementary pay.

A further group of research questions related to the HSE graduates' views of further raising the qualification level. The general attitude of HSE graduates to these questions was very positive. In practice, however, only a small number of HSE graduates take post-graduate courses or work as scientific aspirants. The system of cyclic preparation of the leading cadres on various levels of management seems to be a real way towards eliminating the lag of practice behind modern scientific knowledge.